

BITEGN OG DERES ANVENDELSE I DANSK HERALDIK

AF

HENRIK BERNER

Bitegn benyttes for derved at betegne en slægts forskellige linier eller for at karakterisere enkelte personer, specielt uægte byrd, eller – undtagelsesvis – en speciel afhængighed af suverænen.

Man kan stort set opdele bitegnene i 4 grupper, hvis grænser indbyrdes og udadtil desværre ofte er vanskelige at drage. Man har saaledes:

- 1) de *egentlige* bitegn
- 2) de *uegentlige* bitegn eller bitegn i videre forstand
- 3) bitegn, som hverken hører under gruppe 1) eller 2), men nærmest er et sted imellem – de kan kaldes en *art egentlige* bitegn
- 4) særlige *æres- eller naadestegn*.

De egentlige bitegn er specielle figurer, som „lægges paa“ skjoldet og dets figurer, som regel midt paa skjoldhovedets plads. De er ikke egentlige skjoldfigurer, hvorfor den almindelige regel om, at farve og metal skal veksle, ikke gælder her. De benyttes i første række som kendetegnet for enkelte personer, i anden række for disses efterkommere. De indviklede franske og engelske majoratsregler har været af væsentlig betydning for udviklingen af disse bitegn, hvorfor de da ogsaa forekommer talrigest i disse lande.

Som det ældst kendte egentlige bitegn opgives turnerkraven. Den fremtræder som en smal, vandret liggende bjælke med – som regel 3 eller 5 – nedhængende flige, i begyndelsen rektangulære, senere trapezformede. Turnerkraven benyttes, naar der er tale om ægte afstamning, og i England betegner den den første søn eller dennes linie. Som eksempel herpaa kan nævnes, at Prinsen af Wales fører det engelske rigsvaaben, belagt med en hvid turnerkrave med 3 flige.

Det er uvist, hvilket vaaben, der er tillagt den nuværende Hertug af Windsor, men han fører næppe mere det her nævnte vaaben, det gør nemlig PRINSESSE ELISABETH som tronarving.

Fra dansk heraldik kendes intet eksempel paa benyttelse af turnerkraven som bitegn. Det eneste sted, hvor en saadan officielt forefindes, er i 2. og 3. felt i vb. BOSC DE LA CALMETTE. Her ses bl. a. en svævende blaa turnerkrave over 2 røde løver. Det at den „svæver“ er utvivlsomt et tegn paa, at den fremtræder som almindelig skjoldfigur og ikke som et bitegn. Et saadant skal nemlig regelret „lægges paa“ skjoldet og *dets figurer* og gaa henover hele skjoldet, ikke blot over et enkelt felt som her.

Et andet ret hyppigt anvendt bitegn er skraabjælken. Er det en højre skraabjælke, kendetegner den normalt en yngre linie, kommer den fra venstre, antydes muligvis uægte byrd. Oftest fremtræder den ganske smal – netop for at karakterisere den som et særligt tegn til forskel fra de almindelige skraabjælker – og ofte er den afkortet i begge ender, sommetider skrumpet ind til en lille stav paa skjoldets hjertested. Det ses dog ogsaa, at den har almindelig skraabjælkes bredde, hvilket især er tilfældet, naar den fremtræder med flere farver eller belagt med en eller flere figurer. Som eksempel herpaa kan nævnes den franske tronarvings vaaben – Dauphinens vaaben. Dette saas bl. a. i filmen „Henrik V“, hvor tronarvingens vaaben fremtraadte 4-delt, de 2 felter med de franske hvide lillier i blaat, de 2 andre felter med en skraabjælke belagt med en delfin.

Herhjemme har vi eet eksempel paa anvendelse af skraabjælken som egentligt bitegn: det vaaben, som ved legitimeringen 1676 tildeles Hr. Hannibal Sehesteds uægte søn, JENS STEEN SEHESTED. Det viser faderens almindelige vaaben og hjælmtegn, skjoldet belagt med en guld venstre skraabjælke, som dog snart gik af brug. Skraabjælken her er ganske vist ikke „lagt paa“ skjoldets figurer, men „under“ disse, hvilket sikkert er sket for ikke herved at gøre skjoldmærket ukendeligt. Dette vaaben er – saa vidt vides – det eneste eksempel paa officiel dansk anvendelse af et egentligt bitegn.

Som nævnt ovenfor kendetegner de egentlige bitegn som regel – naar undtages skraabjælken – enkelte personer. Saaledes er nævnt, at bitegnet i England (hvor dette system som nævnt er endda overordentlig veludviklet) for søn

nr. 1 er en turnerkrave, mens det for

nr. 2 er en liggende halvmaane, for

- nr. 3 en femodded stjerne eller et sporehjul, for
- nr. 4 en merlette (fugl uden næb og ben), for
- nr. 5 en ring, for
- nr. 6 en lillie, for
- nr. 7 en rose, for
- nr. 8 et ankerkors, for
- nr. 9 et dobbelt firblad.

Sønnerne i næste generation belægger ofte deres faders bitegn med deres eget, for eksempel den 3. søns 2. søn: et *sporehjul belagt med en halvmaane*. Der findes eksempler paa op til 3 gange anvendelse af denne regel, saa maa man give op af hensyn til tydeligheden!

Herhjemme har vi eet eksempel paa en anvendelse af et egentligt bitegn efter de sidst nævnte regler: nemlig i det vaaben, som 1796 tildeltes Charles Joseph Selby som BARON SELBY. Dette 6-delte vaaben er sammensat af 5 forskellige slægters vaabener efter de specielle udviklede engelske regler herfor. I 1. og 6. felt ses stamvaabenet, i 1. felt belagt med et blaåt sporehjul, kendetegnet paa, at Charles Joseph var 3. søn af en Majoratsbesidder. Vaabenet er komponeret i England af institutionen „College of Arms“, og man kan derfor ikke tale om nogen egentlig dansk anvendelse af bitegn i dette tilfælde – kun om en godtagelse. Det samme gælder end mere vaabenet GREVE BILLE-BRAHE-SELBY, der i midterskjoldets 2. felt har Selby-vaabenet med sporehjul. Her er kun tale om en overføring af eet af felterne fra vb. Baron Selby, ikke om nogen dansk benyttelse af et egentligt bitegn. Endelig kan nævnes, at der i 4. felt (repræsenterende slægten Fauconbergs vaaben) af vb. Baron Selby forekommer en højre skraabjælke. Dette er utvivlsomt tegn paa, at den Roger Fauconberg, som Selby blandt andre nedstammede fra, har tilhørt en yngre gren af familien Fauconberg.

Efter denne gennemgang af gruppe 1): de egentlige bitegn, vil vi nu vende os til nr. 2 af de ovennævnte grupper: de uegentlige bitegn.

Disse er de talrigst benyttede og først opdukkende af bitegnene og i modsætning til de omtalte egentlige bitegn bestaar de ikke af specielle figurer, men fremtræder som en ændring af vaabenets figurer eller deres antal. Indbefattet under ændring er saavel farve som stilling samt evt. halvering og lignende. Endvidere kan en figur „transformeres“ til en anden af lignende art eller form. Endelig adskiller bitegnene i denne gruppe sig fra de førstnævnte deri, at de

oftest repræsenterer en hel linie, kun i anden række enkelte personer. En anden modsætning – om end ikke af principiel art som de nysnævnte – frembyder de uegentlige bitegn i forhold til de egentlige deri, at der er gjort ret flittig brug af dem i dansk heraldik, som det nu skal nævnes nedenfor.

Den hyppigste anvendelse her i Danmark finder vi indenfor de vaabener, som i tidernes løb er tildelt sønner af kongeslægten. Som bekendt fører den *danske konge* som saadan bl. a. et guld skjold hvori 3 over hinanden gaaende blaa kronede løver (oprindelig leoparder) ledsaget af 9 røde hjerter (oprindelige var skjoldet strøet med hjerter). Første gang vi træffer en ændring af dette vaaben er i 1245, da Abel som hertug af Sønderjylland benytter et med hjerter strøet skjold hvori 2 ukronede leoparder – begyndelsen til det senere saa kendte og stadig i brug værende vaabenmærke for hertugdømmet Slesvig: de 2 løver (hjerterne er faldet fra „undervejs“). Hertug Erik Langben af Langeland – yngre broder til Hertug Valdemar IV af Sønderjylland – fører i 1296 kun een leopard i sit skjold – altsaa en yderligere reducering af det oprindelige kongevaabens figurer. Den senere Kong Christoffer (broder til Erik Plovpenning og Abel) benytter i 1245 – altsaa mens begge brødrene endnu levede – som herre til Lolland og Falster et sigil, der viser en leopard eller en grif – aftrykket er utydeligt, saa man kan ikke med sikkerhed afgøre, hvilket dyr det er.

Fra Valdemarernes tid gør vi et spring gennem aarhundrederne frem til 1914, da der tildeles Hans Højhed Prins Aage som *Greve af Rosenborg* et skjold, der viser en gaaende blaa kronet løve over 3 røde hjerter i guld felt – altsaa afledet af det gamle danske kongevaaben. Det vaaben, der samtidig tildeltes hans *eventuelle efterkommere*, viser samme skjoldmærke i det 4-delte skjolds 1. & 4. felt, en „Rose og en Borg“ i 2. & 3. felt, mens det oldenborgske stamvaaben sættes i hjerteskjoldet.

Det er ikke blot kongeaettens yngre sønner og deres efterkommere, som tildeles skjolde, afledede af deres kongelige fædres. Ogsaa de uægte sønner og deres linier fremtræder med vaabener, der viser de her nævnte regler for benyttelse af de uegentlige bitegn.

Hertugerne og Greverne af Halland – efterkommere af Kong Valdemar den Stores og Kong Valdemar Sejrs uægte sønner – førte et tværdelt skjold hvori i 1. felt en gaaende kronet leopard, i 2. felt 6 hjerter – farverne kendes ikke. Omtrent samme vaaben føres af den saakaldte *Skarsholm-Slægt*, her kendes dog farverne: guld løve i blaat, røde hjerter i hvidt felt. Deres stamfader Knud Hertug af Laaland, Estland & Bleking

var uægte søn af Kong Valdemar Sejr. En uægte søn af Hertug Valdemar IV af Sønderjylland, Hr. Abel Valdemarsen, fører et guld skjold strøet med røde hjerter. Dette vaaben videreførtes af hans efterkommere, slægten *Sappi*. Slægten *Løvenbalk* fører et vaaben, hvori ses en gaaende blaa løve over 2 blaa bjælker i guld. Familien opgives at nedstamme fra en uægte søn af Kong Christoffer II af Danmark. Navnet antoges i det 16. aarhundrede efter vaabenet. Slægten *Markdanner* førte i det tværdelte vaabens første felt en oprejst kronet rød løve holdende en fakkel. Slægten angives – maaske urigtigt – at nedstamme fra Kong Christian III af Danmark. Dette sidste vaaben kan dog ikke helt ud tages til indtægt for en dansk benyttelse af uegentlige bitegn, idet det 1571 tildeltes slægtens stamfader, Caspar Markdanner, af Kejser Maximilian II, hvorefter det saa siden stiltiende godtoges her i landet. Det kan nævnes, at navnet oprindeligt blot var Markdan, dannet efter Danmark.

Allerede tidligt indgik som fast bestanddel i det danske rigsvaaben det smalle hvide kors, der firdeler skjoldet – Dannebrogskorset. Ogsaa dette kors genfindes flere steder blandt kongeslægten uægte linier.

Kong Christian IV.s uægte søn, Hans Ulrich Güldenløwe, tildeltes et vaaben, der viser Dannebrogskorset lagt paa 2 løver. Kong Frederik III.s uægte søn, Ulrik Frederik Güldenløwe, førte oprindeligt et vaaben som det lige nævnte. I 1671 erigeredes for ham *Grevskabet Laurwigen*, for hvilket stadfæstedes et vaaben, hvori ses en oprejst hvidspættet kronet leopard (eller løve) i en krum guld hellebard i blaat felt, – en ændring af det norske rigsvaaben. Herefter førte Ulrik Frederik Güldenløwe et 4-delt vaaben: sit oprindelige i 1. & 4., grevskabets i 2. & 3. felt, de fire felter adskilt ved Dannebrogskorset. Dette vaaben ses endnu paa *Charlottenborg* over porten ud mod Nyhavn. Ifølge Adelsleksikonnet førte ULRIK FREDERIK GÜLDENLØWE endelig et tredje vaaben, hvor det oprindelige er anbragt som hjerteskjold, mens hovedskjoldet er 4-delt ved et smalt hvidt kors, i 1. & 4. felt ses Grevskabet Laurwigens vaaben, 2. & 3. felt er skraadelt af sort og guld, henholdsvis af guld og sort. Af nyt er tilkommet 2 elefanter som skjoldholdere; disse maa sikkert henregnes til bitegnene i gruppe 4 (æres- eller naadestegnene), tage som de utvivlsomt er fra elefantordenen.

Ulrik Frederik Güldenløwes 2 sønner i hans ikke anerkendte første ægteskab med Sophie Urne, Woldemar og Carl, tildeltes 1682 et vaaben som *Baroner af Løwendal*, hvor i 1. & 4. felt ses en oprejst hvidspættet kronet leopard holdende en hvid fane med et rødt kors i rødt felt – en ændring af det fædrene grevskabs vaaben.

Det vaaben, som 1679 tildeltes Kong Christian V.s uægte børn

med Sophie Amalie Moth som *Grever og Grevinder af Samsø*, er dannet efter ganske de samme retningslinier som det forannævnte vaaben for Ulrik Frederik Güldenløwe.

Som slutning paa denne gennemgang af brug af uegentlige bitegn ved fastsættelse af vaabener for uægte sønner indenfor kongeslægten skal nævnes det vaaben, som 1830 tildeltes Kong Frederik VI.s 4 uægte børn med Frederikke Ravsted: *Dannemand*. Her dominerer atter Dannebrogskorset.

Brugen af de uegentlige bitegn er herhjemme ikke saa udbredt i adelen, som den har været det i kongefamilien. Mange uægte sønner har ved legitimering faaet lov til at føre faderens slægts-vaaben uændret, – andre tildeles et helt nyt vaaben som f. eks. Ulrik Frederik Güldenløwes uægte søn Vilhelm von Ulrichsdal (1726).

Dog kan nævnes et par eksempler paa det modsatte: Ribe-bispen Hr. Iver Munk (Lange-) havde med Ide Pogwisch 2 uægte sønner, FRANDS OG NIELS, som tillige med deres efterslægt fører 3 blaa dam-brikker i vaabenet i stedet for faderens 3 røde roser. Hr. Niels Lange (Munk) havde en uægte søn, CHRISTEN, som 1572 tildeltes et vaaben med kun een rose i stedet for faderens families 3. Hjælmtegnene i begge de 2 sidstnævnte vaabener er nydannede, inspirerede af skjoldets figurer.

Endelig kan nævnes det vaaben som – skønt ikke stadfæstet – førtes af familien *Løwensøn*: en guld løve i rødt. Slægten stammer illegitimt fra Carl Woldemar Greve af Danneskiold-Løvendal, og vi ser saaledes her en sidste „efterkommer“ af den norske løve. Her er der dog næppe tale om nogen bevidst anvendelse af et uegentligt bitegn, snarere en inspiration fra faderens vaaben ved komponeringen af det nye vaaben.

Inden afslutningen af gennemgangen af de uegentlige bitegn skal nævnes, at man i udlandet har eksempler paa, at yngre sønner vel fører faderens skjold uændret, men ændrer hjælmtegnet. Dette er formentlig ogsaa sket herhjemme i middelalderen, men ingen eksempler kan nævnes paa officielle stadfæstelser af en saadan fremgangsmaade i Danmark. Det er sket, at moderens eller en fjernere slægts vaaben er antaget i sin helhed (f. eks. VAGEL 1782 = von Ulrichsdal, for at blive i „den *Güldenløwe'ske familie*reds“!), men dette kan næppe betragtes som en anvendelse af bitegn.

Vi er nu kommet til gruppe 3): bitegnene som hverken kan henføres til den ene eller den anden af ovennævnte 2 grupper, men nærmest har plads midt imellem.

Her har vi i Danmark 3 eksempler, som i virkeligheden udspringer af samme patent, nemlig *den kongelige bestemmelse fra 1695* om, at „de Gldenlewers Børn og Afkom skulle bruge det Tilnavn Grever og Grevinder af Danneskiold og . . . til et Kjendetegn, af hvilken Konge de have deres Oprindelse, i „Hjerteskjoldet“ [føre] et ovalt Skjold, hvori den Konges Chiffer af guld skal staa i blaat Felt, af hvilken den Gldenlew, hvis Descendenter de ere, nedstammede, . . .“ Disse kongelige initialer kan med fuld føje betragtes som en art egentlige bitegn. Der er udstedt 3 patenter, hvor denne regel er bragt i anvendelse: *Greve af Danneskiold-Laurvig* 1695 (sn af ovenomtalte Ulrik Frederik Güldenløwe og derfor med et kronet F3 i „hjerteskjoldet“), *Greve af Danneskiold-Samsøe* 1695 (sn af Christian Güldenløwe Greve af Samsøe og med et kronet C5 i „hjerteskjoldet“) og *Greve af Danneskiold-Løvendal* 1786 (for en sønnesøn af førnævnte Woldemar Baron af Løwendal og med et kronet F3 i „navleskjoldet“).

Inden denne gruppe forlades, skal lige nævnes, at *det adelige Stift Vallø* i saavel sit oprindelige 1737 fastsatte som det i 1819 ændrede og det i 1889 tilbageførte, nu benyttede vaaben i hjerte- henholdsvis navleskjoldet fører erektricens – Dronning Sophie Magdalene’s – initialer, guld i blaat felt.

Sluttelig bemærkes, at borten, firkanten, skjoldhovedet og skjoldfoden kan anvendes som en art bitegn. Det ses dog ikke, at noget saadant er sket her i landet.

Som den 4. og sidste gruppe af bitegn er tidligere nævnt de saakaldte res- eller naadestegn. Det er kun med en vis betænkelighed, de her medtages blandt bitegnene, især da det som regel er meget vanskeligt at afgøre, om forekomsten af en eller flere af de figurer, man med en vis ret antager plejer at tyde paa ganske særlig kongelig bevaagenhed, i det enkelte konkrete tilfælde nu virkelig oprder i denne rolle – eller om den eller de blot er anbragte ved en tilfældighed eller af snobberi. Da grænserne saaledes her er saare svævende, skal blot kortelig nævnes de figurer, der kan være tale om i denne forbindelse og nogle af de steder opremses, hvor de utvivlsomt forekommer i nævnte rolle.

Som man vel kan tænke sig, drejer det sig om symboler af national karakter eller saadanne, som henleder tanken paa det regerende fyrstehus.

Her til lands bliver det i første række løver (eller leoparder) og specielt blaa i guld felt og maaske tillige røde i guld felt (de oldenborgske farver). I anden række kommer hjerter, Dannebrogskorset

og dannebrogflag samt – som lige berørt ovenfor – undtagelsesvis elefanter.

Saaledes kan nævnes: Dannebrogskors og løver (ganske vist nogle med „forkerte“ farver): HR. HANNIBAL SEHESTED OG FRU CHRISTIANE, Datter af Kong Christian IV. I denne forbindelse skal parentetisk indskydes, at det synes, som om de øvrige af Christian IV.s børn med Kirstine Munk, som fik titler af Grever og Grevinder af Slesvig, har ført et vaaben, stærkt mindende om de Gottorp'ske hertugers.

Dele af Rigsvaabenet: Anna Sophie Reventlow, *Hertuginde af Slesvig* (1712) og det for hende 1713 oprettede *Grevskab Vallø*.

En gruppe for sig danner de kongelige maitressers vaabener, her dominerer bl. a. hjerterne, ofte i forbindelse med en bort: GREVINDE MOTH 1677 (Dannebrogskors, hjerter og løver), GREVINDE VIEREGGE 1703 (Dannebrogskors, hjerter i bort, løver, oldenborgske bjælker), GREVINDE SCHINDEL 1710 (bort med hjerter, løver).

Om den bort med valgsprog, der ses i det GREVINDE DANNER 1855 tildelte vaaben, kan komme med blandt æres- og naadestegnene, er tvivlsomt. Ligeledes den løve, der her optræder som højre skjoldholder.

I fortsættelse af ovennævnte eksempler kan nævnes det vaaben, som 1673 tildeltes Kong Christian V.s yndling, Peder Schumacher, som *Greve af Griffenfeld*. Her er der gjort flittig brug af hjerter og leoparder. Mere tvivlsomt er det derimod, om der er en dybere mening bag de to vaabener som henholdsvis 1701 tildeltes Bartholomæus Zanniboni som *Greve af Zanniboni* og 1710 Franciscus de Ratta m. fl. som *Markgrever af Mandal*. Her forekommer i første tilfælde vildmænd, danske flag og dannebrogfarvet bort samt løve og hjerte, i andet tilfælde en rød bort med 4 gaaende guld løver (de oldenborgske farver).

Til endelig afslutning paa denne efterhaanden lange gennemgang skal nævnes et helt enestaaende og ganske uheraldisk dannet vaaben: det der 1883 tildeltes Frk. Elisabeth von Ziegesar som GREVINDE RØST i forbindelse med hendes forestaaende ægteskab med Prins Julius, en broder til Kong Christian IX. Her ses *to* skjolde, sammenstillede à l'alliance. I det højre forekommer i 2. og 3. felt en blaa løve i guld, hvilket utvivlsomt skal hentyde til Grevindens fremtidige forbindelse med det danske kongehus. I de 2 andre felter ses Kristoforus – af en ukendt grund anbragt paa dette sted. Det venstre skjold er hendes eget slægtvaaben, von Ziegesar.